

TABERİ'NİN *ET-TABSİR FÎ ME'ÂLİMİ'D-DÎN* ADLI ESERİNDE İMÂNIN MÂHİYETİ VE BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU*

Muhammed Yuşa YAŞAR**

Makale Geliş: 18.02.2018

Makale Kabul: 17.03.2018

ÖZET

Tefsir ve tarih alanlarındaki eserleri ile tanınan Taberî (310/923) *et-Tabsîr fî meâlimi'd-dîn* ve *Sarîhu's-sünne* isimli eserlerinde kelâmı ilgili konuları ele almıştır. *Tabsîr*, Taberî'nin Taberistan'ın Âmul şehrindeki hemşehrilerinin sorduğu sorulara verdiği cevapları içermektedir. Taberî, bu risalesinde Mu'tezile'ye karşı çıkarken 'selef' düşüncesini ön plana çıkarmakta ve yer yer akfî değerlendirmeler yapmaktadır. Taberî, öncelikle imân konusunda kelâm ekollerinin görüşlerini belirtmekte, sonrasında "imânın kalp ile tasdik, dil ile ikrâr, azâlarla amel olduğunu belirtmektedir. İmânda istisnâ meselesinde bir kimsenin mutlak olarak mü'min şeklinde isimlendirilmesini câiz görmemektedir. İmânın artması ve eksilmesi ile ilgili meselede 'selef' gibi imânın artmakta ve eksilmekte olduğunu düşünmektedir. Taberî'ye göre büyük günah işleyenler Allah'â ve Resûlüne imân etmeleri sebebiyle mü'mindirler, onlara mutlak olarak Müslüman denilebilir. Büyük günah işleyenlerin affı Allah'ın takdirindedir, dilerse affeder dilerse günahları sebebiyle Cehennemde azab eder.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Büyük Günah, İmân, *Tabsîr*

ABSTRACT

The Nature of Imân and Situations of Those who Committed Great Sins in Tabari's Work Titled *al-Tabsir fî Maâlim al-dîn*

Tabari (310/923), who is known for his works at the fields of commentary and history, addresses subjects related to kalam in his works titled *al-Tabsir fî Maâlim al-dîn* and *Sarîh al-Sunnah*. *Tabsir* involves Tabari's responses to the questions of the people of Taberistan's Amul city. In this book, Tabari puts forward the 'salafi' thought to the forefront while confronting the Mu'tazilite sect and, makes rational evaluations at some places. Tabari first identifies the ideas of the kalam schools on imân and then suggests that imân is "assent by heart, confession by language and acts with limbs." With respect to the matter of 'exception in imân', he does not deem it permissible (jaaez) to absolutely name an individual believer (mumin). Regarding the subject of increase and diminishing in imân, he is of the opinion that imân

* Bu makale Muhammed Yuşa Yaşar'ın 2012 yılında Ramazan Yıldırım yönetiminde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı. yusa@istanbul.edu.tr.

increases and diminishes just as the 'salaf.' According to Tabari, those who commit great sins are still believers because they believe in God and his Messenger and they can absolutely be called Muslims. The forgiveness of those who commit great sins are at the sole discretion of God; if he wishes he forgives, and if he wishes he may punish them in hell.

Keywords: Tabari, Great Sin, Iman, Tabsîr

GİRİŞ

Taberî¹ (ö. 310/923) tefsir ve tarih başta olmak üzere nahiv, şiir, lügat, hadis fıkıh, akâid gibi pek çok ilme ait eserleri bulunan, İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eser kalem almış bir âlimdir. Onun çok yönlü ilmî birikimi görüşlerinin şekillenmesi ve bunların yazıya geçirilmesinde ana âmil olmuştur. Eserlerinde² rivayetlere ve kendisinden önce ortaya atılan düşüncelere yer vermekle birlikte kendi özgün düşüncelerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymakta ve temellendirmektedir. Örneğin meşhur tefsiri *Câmiu'l-Beyân*³ incelendiğinde burada metot olarak önce

- 1 Tam ismi Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib olan et-Taberî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Taberistan'ın Âmul kentinde dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Ca'fer olan et-Taberî 224/839 yılında doğmuş, 310/923 senesinde seksen yedi yaşındayken Bağdat'ta vefat etmiştir. 240/855 yılından itibaren ilim tahsiline başlayan Taberî, pek çok ilmî seyahatler yapmış, ilim merkezlerine gitmiş önde gelen âlimlerle görüşmüş ilim, zekâ ve yazdığı eserleri bakımından zamanının belli başlı âlimi olmuş, Zehebî'nin ifadesiyle "gözler onun gibisini pek az görmüştür." (Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman: *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983, C. XIV, s. 267). Taberî, müctehid imamların önde gelenlerinden olup on yıl kadar Bağdat'ta Şâfiî mezhebine göre fetva vermiş, sonrasında *Cerîriyye* olarak adlandırılan bir mezhep tesis etmiştir. (İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed: *Vefeyâtu'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdir, t.y, C. IV, s. 191). Yaşadığı dönemde Hanbelîler Taberî'ye rahat vermemiş, onun ders vermesine engel olmuşlardır. Taberî'nin evinden dışarı çıkmasını yasakladıkları gibi insanların da onun evine girip ondan ders almalarına da mani olmuşlardır. (İbn Asâkîr, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah: *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1997, C.LII, s. 195).
- 2 Taberî'nin İslâmî ilimlerde pek çok eseri bulunmaktadır. Ömrü ve yazdıkları hesaplandığında her gün ortalama kırk varak eser yazdığı rivayet edilen Taberî neredeyse günün tüm saatlerini yazarak geçirmiş, eser telifine önem vermiştir. (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 272). *et-Tefsîr-Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* ile *et-Târîh-Târîhu'l-ümem ve'l-mulûk* isimli tefsir ve tarih kitabı eserlerinin en meşhuru ve en önde gelenleridir. Özellikle bu iki eser kendi alanında kaynak ve başvuru eseri konumunda olmakla beraber, kendilerinden sonra yapılan çalışmalarının da başvuru kaynağı olmuşlardır. Fıkıhta *İhtilâfu'l-fukahâ* (Taberî, *İhtilâfu'l-fukahâ*, Tashih: Frederic Kern, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.); hadiste Müsnedü Abdullah b. Abbâs, Müsnedü Ömer b. el-Hattâb, Müsnedü Abdurrahman b. Avf, Müsnedü Talha b. Ubeydullah, Müsnedü Zübeyr b. el-Avvâm gibi sahâbi müsnedlerinden oluşan *Tehzîbu'l-âsâr* isimli eserleri ön planda olan Taberî'nin bunlar dışında günümüze ulaşan veya ulaşmayan pek çok eseri bulunmaktadır.
- 3 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr: *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Dârü'l-Hicr, 2001.

konuyla ilgili ayetlerle kendisine kadar ulaşmış olan tüm rivayetleri ele aldığı daha sonra bu hususta âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra en son kendi görüşünü dile getirdiği görülmektedir.⁴

Taberî'nin akâide dair konuları ele alışına bakıldığında burada da tefsirinde takip ettiği usûle yakın bir metodu uyguladığı müşahede edilmektedir. Akâide dâir kaleme aldığı *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn*⁵ ve *Sarîhu's-sünne*⁶ isimli risalelerinde rivayet ağırlıklı, yer yer akıcı bilgiler sunmakla beraber kendi fikirlerini de rivayet merkezli olarak aktaran bir metot izlemektedir. Bu meyanda Kur'an ve Sünnetten gelen haberlerin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini⁷ savunmakta hakkında ayet ya da hadis bulunan hususlarda te'vil ya da teşbihi kesinlikle kabul etmemektedir.⁸

Taberî'nin, eserlerinde itikâdî konularda sık sık selef akidesine vurgu yapmakta olduğu, selefin görüşüne aykırı olan te'villeri kabul etmediği görülmektedir. Onun Ehl-i Sünnet ve selef yoluna sıkı sıkıya bağlı, özellikle Kaderiyye, Cebriyye ve Mu'tezile'ye karşı eleştirel tavır sergilemekte olduğu açıkça görülmektedir.⁹ Taberî'nin bir terim olarak kullandığı 'selef' kelimesi, başta sahabe ve tâbiîn olmak üzere kendisinden önceki ulemâyı ifade etmektedir. Dolayısıyla bir mezhep haline gelmiş olan seleflikle Taberî'nin atıfta bulunduğu selef arasında bir bağlantı bulunmamaktadır ki zaten "selef" tabiri Taberî'den çok sonra ortaya çıkmış bir kavramdır.¹⁰

Taberî'nin itikâdî hususlarda özellikle Cehmiyye, Mu'tezile, Mürcie, Havâric ve Şîa gibi mezhepleri eleştirdiği görülmektedir. Onun eleştiriye yönelik yönteminde önce karşıt görüşleri aktarıp daha sonra bunlara itiraz sadedinde cevaplar vermesi ve yeri geldiğinde aklî tahlillere girişmesi onun akla önem veren Sünnî bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹ Özellikle Mu'tezile'nin te'villerini şiddetle eleştiren Taberî, söz konusu ekolün itiraz ettiği tüm hususlara muhalefet etmiş, onların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır.¹²

4 Mustafa Fayda, "Taberî", *DİA*, 2010, C. XXXIX, s. 317.

5 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn*, Thk. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, Riyad, Dârü'l-Âsime, 1996.

6 Taberî, *Sarîhu's-sünne*, thk. Bedr b. Yusuf el-Ma'tûk, Kuveyt, Mektebetü'l-Eser, 2005.

7 Taberî, *Tabsîr*, s. 146.

8 Taberî, *Tabsîr*, s. 140.

9 Fayda, "Taberî", s. 316.

10 Atik Aydın, "İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 20.

11 Yusuf Şevki Yavuz, "Taberî-İtikâdî Görüşleri", *DİA*, İstanbul, 2010, C. XXXIX, s. 318.

12 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, Mısır, t.y., C. XVIII, s. 82.

Makalemizde referans alacağımız *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn*¹³ Taberistan'ın Âmül¹⁴ kentindeki insanlara Taberî'nin yazmış olduğu bir risâledir. *Risâletü'l-basîr fî me'âlimi'd-dîn*¹⁵ şeklinde isimlendirildiğine dair bilgi mevcutsa da en yaygın ismi "*et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn*" şeklindedir.¹⁶ Eser Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.¹⁷ Hamevî'nin verdiği bilgiye göre eser 30 varaktır.¹⁸ Muhakkik, İspanya Escorial Kütüphanesi'ndeki (nr. 1514, vr. 81-104) yazmayı tahkik için esas almıştır. Ayrıca 631/1233 senesine ait bu nüshanın, 24 varak olması sebebiyle risalenin son 6 varağının kayıp olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Taberî *Tabsîr*'in başında bu risâleyi niçin yazdığını ve bu kitabında nelerden bahsedeceğini açıklamaktadır. Buna göre Taberistan'ın Âmül kenti halkı bir mektup yazarak kendi hemşehrileri olan Taberî'den özellikle inanç konularında kendilerine doğru bilgileri aktarması için talepte bulunmuşlardır. Çünkü o dönemde Âmül kenti halkı arasında büyük ihtilaflar baş göstermiş, çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Âmül halkı "aynı Allah'a ve Peygamber'e inanıp aynı Peygamber'e tâbî oldukları halde aralarındaki ihtilafların neden ortaya çıktığını" sorgulayarak Taberî'nin bu konulardaki görüşlerinin kendileri için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Taberî de bunun üzerine onlara cevâben risâle yollamıştır.²⁰

Bu çalışmamızda yukarıda kelâmî bakışı hakkında özet bilgi verilen Taberî'nin büyük günah işleyenlerin (mürtekib-i kebîre) durumları ve bu konu etrafında imânın mâhiyeti ve tanımı ekseninde Taberî'nin imân görüşü, imânın artması ve eksilmesi meselesi üzerinden büyük günahın imâna etkisi üzerindeki tartışmalar üzerinde durulacaktır. Taberî'nin büyük günah meselesinde hangi tarafta olduğu, ondan önceki hangi görüşlerle örtüştüğü ya da hangilerine muhalif olduğu tartışılarak onun bu konudaki anlayışı hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

13 Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, C. XVIII, s. 80.

14 **Âmül**: Taberistan'ın en büyük şehridir. Dağlarla çevrili akarsuların getirdiği kumların oluşturduğu topraklarla kaplı bir bölgedir. Taberî burada doğmuş ve çocukluğunu burada geçirmiştir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., C. I, s. 57.

15 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, C. XVIII, s. 80.

16 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 279.

17 Taberî, *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn*, Thk. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, Riyad, Dâru'l-Âsime, 1996.

18 Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, C. XVIII, s. 80.

19 Taberî, *Tabsîr*, (Muhakkikin mukaddimesi), s. 88.

20 Taberî, *Tabsîr*, s. 103.

Büyük günah ve büyük günah işleyenlerin durumu meselenin çok kapsamlı oluşu bu tartışmanın bir makalede ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu konu hakkında Naif Yaşar *İlk Üç Asır Kelâmî Tartışmalar Bağlamında Taberî'nin Konumu* adlı doktora tezinde Taberî'nin büyük günah meselesindeki görüşlerini büyük oranda tefsirini merkeze almak suretiyle ortaya koymaya çalışmıştır.²¹ Biz de bu makalemizde bir kelâmcı bakış açısıyla Taberî'nin mürtekib-i kebîrenin durumu ve imânın mâhiyeti hakkındaki görüşlerini *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn* isimli eserinde dile getirdiği görüşleri merkeze alarak ele almaya çalışacağız.

Taberî, büyük günah işleyenlerin durumu meselesini “Hz. Peygamber’den (s.a.v) sonra ümmet içinde meydana gelen ihtilaflar” başlığı altında ele almaktadır. Bu başlık altında dokuz adet ihtilaf saymaktadır: 1. İmâmet, 2. Allah’ın bazı şeylerde zuhur ettiğini iddiası, 3. Ef’âl-i ibâd, 4. Mürtekib-i kebîre, 5. İmânda istisnâ, 6. İmânın artması ve eksilmesi, 7. Halku’l-Kur’ân, 8. Kabir azabı, 9. Rü’yetullah. Bu ihtilafların Hz. Peygamber’in vefatından sonra sırasıyla meydana geldiğini kabul eden Taberî örneğin büyük günah işleyen kimselerin durumları konusunun hemen başında “Üçüncü ihtilaf olan kulların fiilleri meselesinden sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan dördüncü ihtilaf mürtekib-i kebîre meselesidir” demektedir. Bu da kendisinin olaylara kronolojik olarak baktığının bir göstergesi sayılabilir.²²

Öncelikle imân kavramı, imânın tanımı ve mâhiyeti hakkında temel bazı bilgileri hatırlatmamız yerinde olacaktır.

1. İMÂN KAVRAMI

a. İmânın Mâhiyeti ve Tanımı Hakkında Görüşler

İmânın mâhiyeti meselesi ilk devirlerden itibaren tartışılmalı bir konu olma özelliğini taşımaktadır. Bir kimseye hakiki manada mü’min denilebilmesinin şartları, imânın temel unsurları, Allah’ın meşfeti dik-kate alınmadan bir kimsenin mutlak olarak “mü’min” diye vasıflandırılması²³ gibi meseleler etrafında ekoller arasında farklı farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İmânın tanımı ve mâhiyeti hakkında belli başlı fırkalar ve görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

21 Naif Yaşar, “İlk Üç Asır Kelâmî Tartışmalar Bağlamında Taberî'nin Konumu”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 220-239. Yazarın bu tezi daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Bkz. Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları ve Taberî*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.

22 Taberî, *Tabsîr*, s. 177.

23 Taberî, *Tabsîr*, s. 187.

(1) Cehmiyye'ye²⁴ göre Allah'a imân, Allah'ı, Resullerini ve Allah kâından gelen her şeyi bilmektir. Dil ile ikrâr, kalp ile tasdiklemek ve amel etmek imân değildir; imân sadece kalp ile bilmektir.²⁵ Bu bilgi sadece akılla elde edilebilmekte; imân da kişide kesin bir bilginin meydana gelmesi ile gerçekleşmektedir.²⁶

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin aktardığına göre Cehmiyye'ye göre "Allah'ı inkâr O'nu bilmemek olup imân ve küfür sadece kalpte bulunmakta, bu ikisi sadece kalbin fiili olmaktadır.²⁷ Genel olarak imânın Allah'ı bilmek olduğu görüşünü savunanlara göre imân sadece kalbin bir fiili olup bunun dil ile söylenmesi ya da amel edilmesiyle bir ilgisi yoktur. el-Eş'arî (ö. 342/936), Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1024), Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) ve Mâtüridî âlimlerinden bir kısmı, imânın kalbin bir fiili olduğunu kabul etmekle birlikte kalp ile tasdik olduğunu dile getirmektedirler.²⁸

Bazı Mâtüridî âlimleri Hz. Peygamber'in: "*La ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri zaman can ve malları konusunda benden emin olurlar. Ancak hukukî durumlar müstesna. İçyüzlerinin muhâsbesi Allah'a aittir.*"²⁹ hadisine göre ömürde bir kere dil ile ikrâr etmek sadece dünyada bu kişilere Müslümanlık hükümlerinin uygulanması için yeterli bir şarttır diye fikir beyan etmektedirler.³⁰ Onlara göre eğer imânda tasdik varsa o imân gerçekleşmiş olmaktadır.³¹

Taberî bu görüşü zikrederken Cehmiyye'nin ismini vermeden onların "kalbiyle Allah'ı bildikten sonra diliyle inkâr edip O'nun emir ve nehiylerini ihmal etse de o kişi mü'mindir"³² görüşünde olduklarını aktarmaktadır. Bunun akabinde Cehmiyye'nin bu görüşünün yanlış olduğunu ifade eden

24 Kurucusu Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745) itikadî görüşlerinden oluşan mezhebi benimseyenlere verilen addır. Sıfâtullah, kaza ve kader; ef'â-i 'ibâd gibi önemli konularda özellikle Müşebbihe ve Mücessime ekollerine bir tepki olarak doğmuştur. bkz. Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye" *DİA*, 1993, C. VII, s. 234.

25 Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Hüleyf, Mısır, Dârü'l-Meârif, 1969, s. 152; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, Kahire, 1996, s. 708. Kâdî Abdülcebbar onların bu görüşlerine göre Allah'ın farzlarını yapmayan, hududunu çiğneyen kimselerin de mü'min sayıldığını söyleyerek bu görüşün yanlış olduğunu dile getirmiştir. Bkz. *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 709.

26 Gölcük, "Cehmiyye", s. 235.

27 Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 1990, C. I, s. 214; Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Çev. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2005, s. 137.

28 Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelâm*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2005, s. 220.

29 Buhârî, Cihad 101; Müslim, İmân 8.

30 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 152-153.

31 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 153.

32 Taberî, *Tabsîr*, s. 189; Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 220.

Taberî, imânın salt mârifetten ibaret olmadığını ifade etmiş,³³ imânı ikrâr ve amel olmaksızın mârifetten ibaret gören bu görüşlerin tamamen fâsid olduğunu bildirerek bu konudaki kanaatini dile getirmiştir.³⁴

(2) Kerrâmiyye,³⁵ Gaylân ed-Dımaşkî (120/738) ve Fâdil er-Rakâşî'ye göre imân, mârifet ve amel olmaksızın yalnızca dil ile ikrâr-dır.³⁶ Buna göre münafıklar zahiren mü'min, gizliden kâfirdirler. Çünkü imân kalbî bir fiil değil sadece lisan ile amel etmektir.³⁷ Taberî, böyle bir görüşün varlığından bahsetmiş; fakat herhangi bir fırka ya da şahıs ismi zikretmemiştir.³⁸

Taberî, bu görüş sahiplerinin imânın mârifet ve amel olmaksızın dil ile ikrâr olduğuna dair görüşlerini aktarıp bu görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmiştir.³⁹ Bu noktada Taberî, dil ile ikrârı imân için yeterli sayan zihnî arka plan hakkında da bilgi vermektedir. Bu anlayışa göre Allah'ı bilmek kulun bir çabası, kesbi sonucu elde edilebilecek bir şey değildir ki "mârifet" imânın bir parçası olsun. Çünkü bir şeyi bilmek ancak bir çaba sonucu ortaya çıkar. Onlara göre imân mârifetle elde edilemez. Öte yandan bu görüşe göre Allah'ın kullarına farz kıldığı şeylerle amel etmek de tevhîdden değildir. Çünkü tevhîd, kulun amel işlemeksizin ortaya koyduğu bir imândır. Tüm bunlar göz önüne alındığında imânı, Allah'ın birliği ve Resulünün nübüvvetle birlikte din olarak getirdiği şeyleri ikrâr etmek olarak tanımlayan bu görüş sahipleri, ikrârın imândan bir parça olduğunu kabul etmek sûretiyle bunu yapanların hiç tereddütsüz mü'min olduklarını dile getirmektedirler.⁴⁰

(3) Ebû Hanife (ö. 150/767) ve fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre imân dil ile ikrâr, kalp ile tasdiktir.⁴¹ Ebu Hanife imânın, Allah'ı bilmek ve O'nu ikrâr etmek; aynı zamanda Resulü bilmek ve Allah katından gelen şeyleri ayrıntılı olarak değil de bir defada genel hatlarıyla ikrâr etmek olduğunu dile getirmektedir.⁴²

33 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, C. I, s. 279.

34 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

35 Kurucusu Muhammed b. Kerrâm olan, III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan itikadî bir mezhep olan Kerrâmiyye imân görüşleri bakımından Mürcie'nin bir alt grubu olarak görülmüş, Allah ve sıfâtullah konularında antropomorfist görüşler benimsemelerinden dolayı da Sifâtiyye, Mücessime veya Müşebbihe diye adlandırılan ekollerin alt grupları arasında sayılmıştır. Bkz. Sönmez Kutlu, "Kerrâmiyye", *DİA*, 2002, C. XXV, s. 294.

36 Sâbüni, *el-Bidâye*, s. 152; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 709.

37 Kutlu, "Kerrâmiyye", s. 295; Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 220.

38 Taberî, *Tabsîr*, s. 189.

39 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

40 Taberî, *Tabsîr*, s. 189.

41 Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 220.

42 Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 1990, C. I, s. 219-221.

Taberî, imânın kalp ile mârifet, dil ile ikrâr olduğu görüşünün hatalı olduğunu söyleyerek⁴³ bunu savunanların amelini imândan olmadığına inandıklarını söylemek suretiyle bir eleştiri getirmektedir. Onlara göre Arap dilinde *imân* kelime olarak “tasdik” demektir. Kelime manasına bakıldığında burada bir amel-aksiyon boyutu bulunmadığı görülmektedir. Kendi görüşlerini dilsel anlam bakımından açıklayan bu görüş sahiplerine göre kelime olarak bir işi yapan anlamındaki “âmil” e musaddik-tasdikleyen denilmemektedir. Çünkü tasdik kalp ve dil ile olabilecek bir şeydir. Bir kişi ne zaman kalbiyle ve diliyle tasdik ederse –amelde bulunmasa da- hakiki manada mü’min ve Müslümandır.⁴⁴ Taberî’nin burada zikrettiği görüş ve buna dil açısından getirilen açıklamalar tabii ki genel olarak imânı dil ile ikrâr, kalp ile tasdik şeklinde görüş beyan eden tüm âlimlerin ortak bir görüşü olmayıp böyle düşünen bazı kişilerin yaptığı izâhatlar kâbilindedir. Bu sebeple bunu genele şâmil bir görüş olarak telakki etmemek gerekir.

(4) Eş’arî’nin, Ehl-i Sünnet’in ve Ashab-ı Hadis’in görüşü olarak aktardığına göre imân Allah’a, meleklerine, kitaplarına, Resüllerine, hayrıyla ve şerriyle, iyisiyle kötüsüyle kadere imân etmektir.⁴⁵

(5) Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Ebu’l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849), Kâdî Abdülcebbâr gibi Mu’tezile’nin önde gelen âlimlerine göre imân farz olsun nafîle olsun bütün taat eylemleridir. İbrahim en-Nazzâm’a (ö.231/845) göre⁴⁶ imân büyük günahlardan kaçınmaktır. Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ve Ebû Haşim’e (ö. 321/933) göre imân sadece Allah’ın kullarına farz kıldığı şeyler olup nafîleler imân değildir.⁴⁷

(6) Şia gruplarından Zeydiyye’ye⁴⁸ göre imân mârifet, ikrâr ve ceza tehdidinin bulunduğu her şeyden yani büyük günahlardan kaçınmaktan ibarettir.⁴⁹ Râfizîler’in⁵⁰ bir kısmına göre de imân, mârifet, ikrâr ve diğer taatler olup bütün bunları yerine getiren kimsenin imânı tamdır.

43 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

44 Taberî, *Tabsîr*, s. 189.

45 Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 347.

46 Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firâk*, Kahire, t.y., s. 131.

47 Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 329-332.

48 İsmîni Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn’in oğlu Zeyd’den (ö. 122/740) alan, II. yüzyılın başlarında Kûfe’de ortaya çıkan bir Şîî fırkasıdır. Bkz. Yusuf Gökâlp, “Zeydiyye”, *DİA*, 2013, C. XLIV, s. 328.

49 Yüksel, *Sistemâtik Kelâm*, s. 222; Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, c. I, s. 149.

50 Zeyd b. Ali’nin Emevîler’e karşı başlattığı isyan sırasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer’i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle Zeyd’in tarafını terk edip ayrılan ilk İmâmîler’dir. Daha sonraları bütün Şîî grupları ilk üç halifenin hilâfetine reddettikleri için bu ismi almışlar, zamanla Şîî unsurları taşıyan bazı bâtinî gruplar da bu kategori içerisinde değerlendirilmişlerdir. Bkz. Mustafa Öz, “Râfizîler”, *DİA*, 2007, C. XXXIV, s. 396.

Râfîzîler'in diğerk bir görüşüne göre bütün taatler imân, bütün günahlar ise küfürdür. Genel kabul gören görüşlerine bakıldığında imân, Allah'ı, Elçisini, İmam'ı ve onlardan gelen her şeyi ikrâr etmektir. Bunları bilmek zorunlu olup tüm bunları bilen ve ikrâr eden kişiler mü'min ve Müslümandır. İkrar edip de bilmeyen Müslümandır ama mü'min değildir.⁵¹

(7) el-Evza'î (ö. 157/774), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), eş-Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Mu'tezile, Hâricîler, Ehl-i Hadîs⁵² ve Ehl-i Sünnet'in⁵³ çoğunluğuna göre imân dil ile ikrâr, kalp ile tasdik ve âzalar ile amel etmektir.⁵⁴

Taberî' de en son zikrettiğimiz görüşü kabul etmekte ve bunu savunmaktadır. Ayrıca ona göre bu üçünden ikisini yapıp da sonuncusunu yapmayan kişiye mü'min denilmesi caiz değildir. Bunun yanına o, kalp ile bilip dil ile ikrâr ettiği halde amelinde gevşek davranan kişilerin ise sadece Müslüman olarak isimlendirilebileceğini söylemektedir. İmânın tam olmasının bu üç unsurun beraberliğiyle sağlanacağını; bu unsurların biri dahi olmasa bu kimselere mutlak olarak mü'min denilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁵

b. Taberî'nin İmân Görüşü

Taberî, imân meselesini tartışmaya ilk olarak dil açısından başlamıştır. Buna göre "imân, tasdik manasına gelen bir kelimedir."⁵⁶ Arap dili açısından meseleye yaklaşıldığında: "bir şeyi söz ile tasdikleyen kişiye o şeye imân etti/inandı denilir."⁵⁷ Taberî bu manaya delâlet etmesi açısından Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin babaları Hz. Yakûb'a hitaben dedikleri: "*Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın, dediler*"⁵⁸ ayetini

51 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 125-126.

52 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 152. **Ehl-i Hadîs:** "Hadisçiler, hadis taraftarları anlamına gelir. Başlangıçta hadis öğrenimi ve öğretimiyle meşgul olanlar için kullanılan ehl-i hadîs zamanla hadise göre imân ve amel etmeye çalışan, bunun için belli usûller geliştiren kimseler mânası kazanmıştır. (...) İlk Selefiler, Hanbelîler, Zâhirîler ile bazı Şâfiî ve Mâlikî âlimleri Ehl-i hadisten sayılır." Bkz. Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İsam Yayınları, 2010, s. 78.

53 **Ehl-i Sünnet:** "Hz. Peygamber ile ashap cemaatinin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler. (...) Ehl-i Sünnet terimine yer veren en eski eser Ahmed b. Hanbel'in *er-Red 'ale'z-zenâdîka ve'l-Cehmiyye*'sidir. (...) *Ehl-i sünnet-i hâssa* ve *Ehl-i sünnet-i âmme* olarak ikiye ayrılır. Selefiyye birincisine, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye de ikincisine dâhildir." Bkz. Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 78. Ehl-i Sünnet diye tabir ettiğimiz ifade Taberî'nin metinlerinde "Ehl-i İsbât" olarak geçmektedir. Bkz. *Tabsîr*, s.170; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, C. XIII, s. 588.

54 Yüksel, *Sistematik Kelâm*, s. 221.

55 Taberî, *Tabsîr*, s. 188.

56 Taberî, *Tabsîr*, s. 190.

57 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, C. I, s. 241.

58 Yusuf, 12/17.

delil getirir. Ayetteki “inanmazsın” lafzı “tasdik etmezsin” manasında olup ayetin anlamı “Sen bizim dediğimizi tasdik etmezsin” şeklindedir. Bu anlam dikkate alınarak bakıldığında Allah’ın vahdâniyeti, isimleri ve sıfatlarının doğruluğuna inanıp bunları bilen kişiler aynı zamanda Allah’ı isim, sıfat ve vahdaniyetiyle tasdik eden kimselerdir.⁵⁹

Taberî imânın kelime anlamını verdikten sonra tanımını da şöyle yapmaktadır: “Allah’ı, göndermiş olduğu kitapları ve peygamberleri kabul edip ikrâr ederek bu ikrârını fiili olarak amel etmek suretiyle tasdiklemektir.”⁶⁰ Bir önceki başlıkta da bahsettiğimiz üzere Taberî’ye göre mârifet ve ikrârın yanında amel de gereklidir. Bununla beraber Taberî, *Sarîhu’s-sünne*’de imân tanımında mârifet ve ikrârı bir manada almış ve “İmân söz ve ameldir”⁶¹ şeklinde imânın tarifini yapmıştır.

İmânda sadece tasdik boyutunun yeterli olmadığını söyleyen Taberî’ye göre kalplerin bildiği şeyler kulların kesb ve fiilleridir. Kalpte mârifet gerçekleşikten sonra dil ile ikrâr meydana gelir ve daha sonra kul, Allah’ın farz kıldığı şeyleri yapar. Dolayısıyla önce mârifet sonra ikrâr sonra da amel meydana gelmektedir. Bunların üçü de birbirleriyle bağlantılı olup “bütün bunların olması demek kulun tüm yaptığı bu şeylerin Allah tarafından olduğunu tasdik etmesi demektir.” Taberî böyle demek suretiyle imânın sadece mârifetten ibaret olmadığını tekrar ortaya koymuştur.⁶²

Taberî mü’minin tanımı da yapmaktadır. Buna göre mü’min “Allah’a inanan, bunu diliyle ikrâr edip Allah’ın farz kılmış olduğu bütün şeyleri yapan kimsedir.”⁶³ İmân “mârifet, ikrâr ve amelden ibaret olup bir kimsede mutlak olarak mü’min diyebilmek için söz konusu bu üç mananın o kimsede bulunması gerekmektedir.”⁶⁴ Ona göre mârifet, ikrâr ve amelin üçünün toplu manası Allah’ın emrettiği bütün şeyleri yapmaktır.⁶⁵ Bu hususta amelsiz bir imânın olamayacağını ifade eden Taberî bununla ilgili Evzaî ve Mâlik b. Enes’in “İmân amelsiz bir ikrârdan ibarettir” şeklindeki bir anlayışı reddettikleri ve bunu kabul etmediklerine dair bir rivâyete yer vermiş buna göre amelsiz bir imân ve imânsız bir amel olmasının düşünülemediğini aktarmıştır.⁶⁶

59 Taberî, *Tabsîr*, s. 190.

60 Taberî, *Câmiu’l-beyân*, C. I, s. 241.

61 Taberî, *Sarîhu’s-sünne*, s. 35.

62 Taberî, *Tabsîr*, s. 190.

63 Taberî, *Tabsîr*, s. 190.

64 Taberî, *Câmiu’l-beyân*, C. I, s. 241.

65 Taberî, *Tabsîr*, s. 190.

66 Taberî, *Sarîhu’s-sünne*, s. 36.

Ona göre imânın hakikati "Allah'ın emrettiği şeylerin kendi üzerine vacip-zorunlu olduğunu ikrâr ederek tüm bu hususları yerine getirmektir. Kişi tüm bunları yapmakla mükelleftir."⁶⁷ "Bir kimse Allah'ı bilip O'nu tasdik eder, amel yapmak suretiyle de bu sözünü pekiştirir ve günah işleyenler zümresinden olmazsa o kişi imân dairesine girmiş demektir."⁶⁸

c. İmânda İstisnâ

İmânda istisnâ, tüm unsurları ve şartlarıyla birlikte tam bir imâna sahip olunup olunamayacağı, olursa bile bunun bilinip bilinemeyeceği, bu durumun Allah'a havale edilerek "inşâallah mü'minim" demenin câiz olup olmadığı gibi hususların tartışıldığı bir meseledir.

Taberî'ye göre "bir kimsenin mutlak olarak mü'min diye isimlendirilmesi caiz değildir."⁶⁹ Tam olarak "mü'min" denilebilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlar şunlardır:

"Allah'ın;

1. Ortaksız ve yardımcısız olarak her şeyin yaratıcısı olduğunu, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmayıp hiçbir şeyin O'na denk olmadığını bilmek.

2. İlmiyle her şeyi kuşattığını bilmek.

3. Ezelî bir kelâm sıfatıyla muttasıf olup sükûtun kendisi hakkında caiz olmadığını bilmek.

4. Ezelî bir ilme ve kudrete sahip olduğunu bilmek."⁷⁰

Taberî yukarıda sayılan şartları "tam manasıyla bilmeden hiç kimsenin mü'min diye isimlendirilemeyeceği"⁷¹ görüşünü dile getirmekte, Allah'ı bütün sıfatları ve isimleriyle birlikte tam olarak bilmeden bir kimsenin mü'min diye isimlendirilmesinin doğru olmadığını, o kişinin mü'min adını almayı hak etmediğini savunmaktadır.

Aslına bakılırsa burada Taberî'nin bu husustaki dikkati ve imân konusunda tevhid ve ulûhiyete yüklediği özel manayı göze çarpmaktadır. Çünkü ona göre "ulûhiyetine imân ettiği Allah'ı tam manasıyla bilmeden bir kimsede küfür hali devam eder ve o kişi imân etmiş olamaz."⁷²

67 Taberî, *Tabsîr*, s. 191.

68 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, C. XII, s. 67.

69 Taberî, *Tabsîr*, s. 126-127.

70 Taberî, *Tabsîr*, s. 126.

71 Taberî, *Tabsîr*, s. 127.

72 Taberî, *Tabsîr*, s. 132.

Bir kimse bilmediği bir şeye nasıl imân edebilir? Önce bilecek ki sonra bildiği ve tanıdığı bir şeyin var olduğuna inanacaktır. Bu, ancak imânın-tasdîkin tüm unsurlarını yerine getiren kişiler için söylenebilir ve Allah'ın farz kıldığı bütün şeyleri hiç eksiksiz edâ etmek suretiyle gerçekleşebilir.⁷³

Taberî, bu hususu açıklamak için “âlim” kelimesini örnek olarak konuyu daha da açıklığa kavuşturmak ister. Bir kimseye mutlak olarak “âlim” denildiği zaman o kişinin ilmin tüm alanlarını bildiği anlaşılır. Örneğin sadece miras hukukunda âlim olan bir kimseye mutlak olarak tüm alanlarda âlimdir denilemez. O kişiye sadece “ilmin bir yönünü biliyor-şu alanda âlimdir” denilebilir. Bu kişiye “miras hukukunda âlimdir” kaydı konulmadan mutlak olarak “âlimdir” demek o kişinin tüm alanlarda âlim olduğu algısına yol açar ki böyle söyleyen kişinin bu sözü tamamen hatalıdır.⁷⁴

İlmin tüm alanlarına vâkîf olmak umûmî mana, sadece miras hukukuna vâkîf olmak genele göre daha özel manadır. Söyleyen kişinin ne kastettiği konusunda hiçbir fikri olmayan bir kimsenin huzurunda aslında sadece miras hukukunda âlim olan bir kimse için mutlak olarak “âlimdir” denildiği zaman özel mana genel mananın yerine geçmiş olur. Taberî bunun yanlış olduğundan hareketle, mutlak olarak âlim isimlendirmesini hak etmediği ve din konusunda tüm bilgileri kendisinde toplamadığı halde bir kimseye genel manada “âlimdir” deniliyorsa bunu diyen kişinin apaçık yalan söylemekte olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵

Bu örneklendirmeden hareketle imân olgusuna bu perspektiften bakan Taberî, imânın tüm unsurlarını tam olarak kendisinde toplama-yan kişilere de mutlak olarak mü'min denilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre “Allah'ın farz kılmış olduğu mârifet, ikrâr ve amel her üçünü bir arada eda etmeyen kimse için “o mü'mindir” diyen bir kişi eğer bu sözüne ‘o kişi inandığı şu şu hususlarda mü'mindir’ diye bir kayıt koymazsa bu sözü söyleyen kişi ya yalancıdır ya da söylediği bu sözünde hata edip kötü bir sonuca varmıştır.”⁷⁶

Bu hususta çok açık ve net olan Taberî, bir kişiye mü'min demenin o kişinin imânın üç şartını (mârifet-ikrâr-amel) yerine getiriyor olması demek olduğunu dile getirmektedir.⁷⁷ Taberî'ye göre mârifetin, sadece

73 Taberî, *Tabsîr*, s. 191.

74 Taberî, *Tabsîr*, s. 191.

75 Taberî, *Tabsîr*, s. 191-192.

76 Taberî, *Tabsîr*, s. 192.

77 Taberî, *Tabsîr*, s. 192.

bilmek şeklinde anlaşılması gerektiği, bunun bir de tasdik boyutu olduğu bilinmelidir. Zikredilen bu üç manayı bir arada bulundurmayan kimselere genel manada değil de ancak özel manada mü'min denilebilir. Ona göre Allah'ın yapılmasını farz kıldığı hususları yerine getirmedikçe bir kimseye mutlak olarak mü'min denilemez.⁷⁸ Taberî, böyle söylemekle imândaki amel boyutunun önemini de ayrıca vurgulamış olmaktadır.

Aslında Taberî'ye göre Allah'ı bilip bunu diliyle ikrâr eden ve fazlaca amelde bulunan kimseler için 'Allah ve Resulü'ne imân etti' denilebilir. Taberî, bu konuda yine de tam olarak emin ifadelerde bulunmamaktadır. Ona göre "Allah'a imânını ikrâr edip kendisine emredilen şeyleri yapan, kendisinin ahirette kötü bir akibetle karşılaşmasına sebep olacak bir günahı olmayan ve Allah'ın emirlerini koruyup yerine getirdiği bilinen bir kişiye 'inşâallah mü'mindir' denilebilir."⁷⁹ Böyle söylemekle imân etme hususunu Allah'a havale eden Taberî, sadece Allah'ın meşîetine dayanarak bir kimseye mü'min diyebileceğini söylemektedir.

Taberî, imân olgusunu Allah'ın meşîetine bırakılması gerektiği yönündeki görüşünün sebeplerini şöyle delilledirir: Ona göre bir kimsenin Allah'ın farz kıldığı şeylerden neyi yapıp neyi yapmadığı bilinmeyecek hususlardandır. Bu yüzden bir kimseye hakiki manada mü'min demek için elde bir ölçüt yoktur. Çünkü imânın kalbî bir boyutu vardır ki bunu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu yüzden bu husus Allah'ın meşîetine bırakılmıştır.⁸⁰

Taberî, bir kişinin, Allah'ın emretmiş olduğu hususları zâyî ve ihmal etmeyeceği, onları yerine getireceği hususunda kesin ve emin bir inancıya sahip olması durumunda inşâallah mü'mindir denilse bile aslında burada kemâl manada bir imânın kastedildiğini söyleyerek hakiki imâna yakın bir imân olgusundan bahsetmektedir. Aslında o, ne mutlak olarak mü'min ne de inşâallah mü'min demektedir. Taberî burada "kemâl manada mü'mindir" diyerek ikisinin ortasında bir imân anlayışından bahsetmektedir.⁸¹

Bütün anlatılanlardan hareketle özetlenecek olursa Taberî'ye göre "imânın tüm manalarını tam bir şekilde yerine getirmeyen bir kimse –ki hiç kimse kâmil manada imânın tüm unsurlarını yerine getiremez- mutlak olarak mü'min ismini almayı hak etmemektedir. Nasıl ki

78 Taberî, *Tabsîr*, s. 197-198.

79 Taberî, *Tabsîr*, s. 192.

80 Taberî, *Tabsîr*, s. 192.

81 Taberî, *Tabsîr*, s. 192.

noksan olan bir şey mükemmel, parça olan bir şey bütün olarak vasıflanamazsa imân konusunda eksik olan bir kişi de mü'min olarak vasıflanamaz."⁸²

d. İmânın Artması ve Eksilmesi

İmânın, yapısı itibariyle amellerle bir bütünlük arz ettiği ya da etmediği hususu kelâm tarihinde tartışılmıştır. İmân-amel bütünlüğünü savunanlar yanında bunun tam tersini savunanlar da olmuştur. Bunun bir neticesi olarak da imânın artma ya da eksilme yönünden bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı sorusu ortaya çıkmıştır. Yapılan amel-lerin imânı artırması, işlenen günahların imânı azaltması, çok amel işleyen az amel işleyene göre imân bakımından daha üstün olması gibi sorular etrafında ekoller arası değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Ashab-ı Hadis,⁸³ Harîciler, Mu'tezile ekolleri ile İmam eş-Şafî,⁸⁴ el-Eş'arî,⁸⁵ İbn Hazm⁸⁶ gibi âlimlere göre amelin azlığı ya da çokluğuna göre imân artar ve eksilir. Taberî, böyle düşünenlerin varlığını haber vermiş fakat herhangi bir şahıs ya da ekol ismi vermemiştir. Bu görüş sahiplerine göre imân taat ve iyiliklerle artıp günahlarla azalmaktadır.⁸⁷ Çünkü onlara göre imân, mârifet, ikrâr ve amelden oluştuğu için üzerinde artma ya da eksilme olması câizdir. İnsanlar işledikleri amel-leriyle birbirlerine karşı üstün olmaktadır. Bu sebeple onlara göre taati çok olanın imânı çok, taati az olanın ise imânı az olmaktadır.⁸⁸

Cehmiyye,⁸⁹ Mâtürîdiyye,⁹⁰ genel olarak Mürcie⁹¹ ve Ebû Hanife'ye⁹² göre imânda artma ya da eksilme söz konusu değildir. Mü'minler inanılacak hususlarda imân bakımından tamamen eşit olup imân sahiplerinin birbirlerine karşı üstünlükleri bulunmamaktadır.

Taberî'nin aktardığına göre bu şekilde düşünenlere göre imân Allah'ı, O'nun birliğini ve farz kıldığı şeyleri bilmek; bunları bildikten

82 Taberî, *Tabsîr*, s. 193.

83 el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 347.

84 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 155; Neş'et Çağatay-İbrahim Ağah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, AÜİFY, 1965, s. 162.

85 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 347.

86 Ömer Aydın, *Kur'ân-ı Kerim'de İmân-Amel İlişkisi*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007, s. 140.

87 Taberî, *Tabsîr*, s. 194.

88 Taberî, *Tabsîr*, s. 195.

89 el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 213-214.

90 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 155; Sadeddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, İstanbul, t.y., s. 195.

91 Aydın, *Kur'ân-ı Kerim'de İmân-Amel İlişkisi*, s. 142.

92 Beyâzîzade Ahmed Efendi, *Usûlü'l-münîfe lil'l-İmam Ebî Hanife*, Thk. İlyas Çelebi, İstanbul, 2000, s. 101.

sonra da ikrâr etmektir. Bu konuda en ufak bir cehâlet ve bunlardan herhangi birini inkâr etmek küfürdür. Onlara göre bir kişide imân varsa bu imân tam ve kâmil manada bir imândır ve bu imânda artma söz konusu olamaz. Taberî söz konusu bu görüşün yanlış olduğunu açıkça dile getirir.⁹³ Taberî, bu görüş sahiplerinin 'İmân artar ve eksilir demek küfürdür ve bilgisizliktir' dediklerini aktarmaktadır⁹⁴ ki bu genel olarak imânda artma-eksilme kabul etmeyenlerin ortak bir görüşü değildir. Taberî, bunu söylerken herhangi bir şahıs ya da ekol ismi vermemiş, sanki bu görüş sahiplerinin tümünün böyle düşündüğü izlenimini vermiştir ki bunu doğru bulmuyoruz.

Neccâriyye'ye,⁹⁵ Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909) ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) gibi âlimlere göre imân artar fakat eksilmez.⁹⁶

İmânda artmayı kabul edip eksilmeyi kabul etmeyenlere⁹⁷ göre imânın artması farz ibadetleri yerine getirmekle meydana gelmektedir. Kişi farzları yerine getirdikçe imânı artırmaktadır. Onlara göre kul için Allah'ın birliğinin bilinip ikrâr edilmesi zorunlu olmakla birlikte ilk etapta farz ibadetler gereklidir. Namaz ve onun gibi vakte dayalı ibadetler vaktleri geldikçe kişi üzerine farz olmakta⁹⁸ farzların vakti geldikçe imân da artmaktadır. Yani kişi farzları işledikçe imânında artma meydana gelmekte fakat azalma söz konusu olmamaktadır. İmânın eksileceğine dair söylenen sözlerin bir manasının olmadığını savunan bu görüş sahiplerine göre edâ edilmesi gereken farzlar hiçbir zaman kulun üzerinden kalkmamakta dolayısıyla eksilme söz konusu olmamaktadır.⁹⁹

Taberî'ye göre imân söz ve amelden müteşekkil olup artmakta ve eksilmektedir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber'in ahabından bir topluluktan ve faziletli âlimlerden gelen rivayetler de bu yöndedir.¹⁰¹ Sahabeden Umeyr b. Habîb'den naklen aktarılan rivayeti bu hususta delil gösteren Taberî söz konusu görüşün sahabe tarafından da benimsendiğini göstermek istemiştir. Taberî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şekîk'ten şunu rivayet etmiştir: "Ahmed b. Hanbel'e artma ve azalma bakımından imânı sorduğumuzda: "Umeyr b. Habîb: 'İmân artar ve de eksilir.' dedi şeklinde

93 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

94 Taberî, *Tabsîr*, s. 197.

95 el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk*, s. 183.

96 Aydın, *Kur'ân-ı Kerim'de İmân-Amel İlişkisi*, s. 149.

97 Taberî, *Tabsîr*, s. 195.

98 Taberî, *Tabsîr*, s. 196.

99 Taberî, *Tabsîr*, s. 197.

100 Taberî, *Tabsîr*, s. 197; Taberî, *Sarîhu's-sünne*, s. 35.

101 Taberî, *Sarîhu's-sünne*, s. 35.

cevap verdi. Kendisine imânın artmasının ve eksilmesinin nasıl olduğu sorulduğunda şöyle cevap verdi: Allah'ı zikreder, O'na hamdeder ve O'nu tesbih edersek işte bu, imânın artmasıdır. Eğer Allah'tan gâfil olur, O'nu unutursak işte bu da imânın azalmasıdır."¹⁰²

Artma ve eksilmeye imânın amel boyutunun önemine dikkat çeken Taberî, insanların amelleri bakımından birbirlerinden üstün oldukları hususunda şüphe bırakmayacak şekilde bir kesinlik olduğunu ifade etmektedir. İnsanların kiminin ameli az, kiminin orta halli, kiminin ise çabası fazla olduğundan ameli de fazladır. Ameli az olanın imânı orta halli olandan az; ameli orta halli olanın imânı az olanın imânından fazladır. Çok çaba sarf edip çok amel işleyen imânı ise bu ikisinden de fazladır. İmânın fazlalığı amelin fazlalığıyla paralel olup amel arttıkça imân artmakta, amelini kemâl derecesinde tam yapmayan kişinin imânı azalmakta, dolayısıyla imânı eksik olmaktadır.¹⁰³ İmânın artması kulun kendisi için gerekli olan şeyleri yapmasıyla gerçekleşmektedir.¹⁰⁴

Taberî, bir kimsenin kemâl derecesinde bir imâna sahip olması durumunda onun Cennetlik olduğu hakkında şahitlik yapılmasının câiz olduğunu haber vermektedir. Çünkü ona göre Allah'ın farz kıldığı şeyleri hiç eksiksiz yapan, yasaklamış olduğu tüm şeylerden kaçıp bu yasakların hiçbirini çiğnemedi vefat eden kimsenin Cennetlik olacağı ve saadete ereceği hususunda hiçbir şüphe yoktur. Hatta bu görüşüne delil olarak sahabeden Abdullah b. Mes'ud'un şu sözünü nakletmiştir: "Ben Mü'minin diyen kişi aynı zamanda 'Ben Cennet ehlindeyim' demiş olmaz mı?" Yani ona göre mü'min olduğunu ifade eden kişi aynı zamanda Cennet ehli olduğunu da teyit etmiş olmaktadır.¹⁰⁵ Mutlak olarak imân denildiği zaman bunun kemâl derecesini ifade ettiğini söyleyen Taberî bu sebeple imânı tam olan kişinin Cennetlik olduğu sonucuna varıldığını açıkça ifade etmektedir.¹⁰⁶

2. MÜRTEKİB-İ KEBİRE (Büyük Günah Meselesi)

Büyük günah işleyenlerin durumu konusundaki ihtilaf, Hz. Ali (ö. 40/661) ile Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) arasında cereyan eden Sıffin Savaşı (36/657) sırasında vuku bulan Hakem Olayı sonucunda ortaya çıkmıştır. Sıffin Savaşı'nda Muaviye ordusu yenilmeye başlayınca

102 Taberî, *Sarîhu's-sünne*, s. 35.

103 Taberî, *Tabsîr*, s. 198.

104 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

105 Taberî, *Tabsîr*, s. 198.

106 Taberî, *Tabsîr*, s. 199.

mızraklarının ucuna Kur'an yaprakları takmışlar ve Kur'an'ın aralarında hakem olması için Hz. Ali'ye haber yollamışlardır.¹⁰⁷ Hz. Ali bunun bir hile olduğunu, savaşa devam edilmesi gerektiğini, onların barış gibi bir niyeti olmadığını, onların barışa meylettiklerini bilse hiç tereddütsüz savaşı bitireceğini¹⁰⁸ söylese de Hz. Ali'nin ordusu içinden Mis'ar b. Fedâkî, Zeyd b. Husayn ve onların etrafındaki bir topluluk –ki bunlar Kurrâ ehlinde olup daha sonra Hârîcî olarak isimlendirilecek gruptan olacaktırlar- Hz. Ali'ye Kur'an'ın hakemliğine başvurup savaşı durdurması için baskı yapmışlar hatta 'Eğer savaşı durdurmazsan İbn Affan'a (Hz. Osman) yaptığımızı sana da yaparız' diyerek açıkça tehdit etmişlerdir.

Hz. Ali bunun üzerine eğer kendisine itaat edeceklerse savaşmalarını söylemiş, eğer itaat etmeyeceklerse istediğinizi yapın diyerek çaresiz boyun eğmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹ Hakemler toplanıp kararlarını açıklayınca, Hz. Ali'ye savaşı bıraktırıp hakeme zorlayan grup bu sefer hakeme niye razı oldun, "Hüküm ancak Allah'ındır"¹¹⁰ diyerek Hz. Ali'ye karşı çıkmışlar, Allah'ın hükmünü bırakıp hakeme razı olduğu için Hz. Ali'nin ve hakeme razı olanların günaha girdiğini ve tevbe etmeleri gerektiğini söylemeye başlamışlardır. İşte bu aşamada büyük günah işleyen kişilerin durumu, bu kimsenin mü'min olup olmadığı, Âhiretteki durumu gibi sorular ortaya çıkmış ve fitne kıvılcımı ateşlenmiştir.

a. Hâricîler

Her büyük günahın küfür olduğu hususunda fikir birliği eden¹¹¹ Hâricîlere göre büyük günah işleyen herkes kâfirdir.¹¹² Taberî, Hâricîlerin bizzat bu görüşte olduğunu söylemiştir.¹¹³ Hâricîler "Kendi yurtlarını Dârüliislam, diğerlerinin yurtlarını ise dârülküfür kabul ediyorlardı."¹¹⁴ Onlara göre büyük günah işleyen Müslümanlar cehennemde ebedî olarak kalacaklar ve oradan hiç çıkmayacaklardır.¹¹⁵

Aslında Harîcîler kendi aralarında da bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. İlk Hâricîlerden Muhakkime-i Ülâ'ya göre Hz. Osman ve Ali,

107 Ahmed Hicâzî Sekkâ, *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, Kahire, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, t.y., s. 7-8.

108 Sekkâ, *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, s. 8.

109 Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk-Târîhu't-Taberî*, Riyad, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, t.y., s. 859.

110 Yusuf, 12/40.

111 el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 168.

112 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 174; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 140.

113 Taberî, *Tabsîr*, s. 177.

114 Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 120.

115 Taberî, *Tabsîr*, s. 179.; Sekkâ, *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, s. 29, 44.

Ashâb-ı Cemel¹¹⁶ ve Siffin, Hakemeyn (Ebû Musa el-Eş'arî ve Amr b. el-Âs) ve hakemlerin verdiği hükme razı olanlar ile günahkâr olanlar-günah işleyenler kâfirdir. Hicri 64 senesinde ayaklanan Nâfi b. el-Ezrak ve taraftarlarının oluşturduğu Ezârîka, kendi fırkaları dışında kalan tüm Müslümanların kâfir olduğunu söyleyerek tekfir boyutunu daha da genişletmiştir. Hâricîlerin Necedât koluna göre büyük günah işlemek hemen dinden çıkarmaz. Onlara göre büyük günah işlemekte ısrar edenler kâfirdir. Hâricîlerin en ılımlı kolu sayılan İbadîler, kendilerine muhalif olan ehl-i kibleyi kâfir olarak nitelendirmekte fakat bu kişilerin müşrik olmadığını savunmaktadırlar.¹¹⁷

Görüşlerini temellendirmek bakımından kıyasa da yer veren Hâricîler büyük günah işleyeninin durumunu İblis'in durumuna kıyas etmişlerdir. Onlara göre İblis de Allah'ı bilmekte ve O'na imân etmekteydi. Fakat Allah'ın emrine karşı gelip isyan ettiğinde küfre düşmüş, ne Mu'tezile'nin dediği gibi fâsık ne de Ehl-i Sünnet'in dediği gibi âsî bir mü'min olmuştur.¹¹⁸

Genel olarak bakıldığı zaman bu ekole göre büyük günah sahipleri imân dairesinden çıkmaktadır. Bu görüşlerini kuvvetlendirmek için ayetlerden de delil getirmişlerdir: "Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse onlar kafirlerin ta kendileridir."¹¹⁹ ve "Bundan sonra kim inkâr ederse onlar fâsıkların ta kendileridir."¹²⁰ ayetlerinden fâsık kimselerin kâfir olduğu sonucunu çıkarmışlardır.¹²¹

b. Mürcie

Mürcie'ye göre büyük günah işleyen kişi mümindir, dinden çıkmaz.¹²² Allah'a ve Peygamberine imân eden, İslâm'ın hükümlerini kabul eden büyük günah sahipleri hem mü'mindirler hem de Cennet ehliendirler. Onlara göre şirk ile birlikte sevap fayda vermeyeceği gibi ister büyük ister küçük olsun fark etmez her türlü günah da imâna zarar vermez.¹²³

c. Mu'tezile

Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse ne mü'mindir ne de kâfirdir, bu kimse fasıktır. Bunlar *el-menzile beyne'l-menzileteyn*, iki

116 Sekkâ, *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, s. 39.

117 Çağatay-Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 42-46.

118 Sekkâ, *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, s. 61.

119 Maide, 5/44.

120 Nur, 24/55.

121 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 178.

122 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 727.

123 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 140.

menzil arasında bir yeredirler.¹²⁴ Allah'ın büyük günah işleyen kimseleri tevbe etmeden affetmeyeceğini iddia eden¹²⁵ Mu'tezileye göre bu kimselerden tevbe etmeden ölenler ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.¹²⁶

Büyük günah işleyenler konusunda mü'min-kâfir isimlendirmesi yapmayan Mu'tezile'nin bununla ilgili gerekçeleri de vardır. Bu kişilere mümin denilemeyeceğini söyleyen bu ekole göre bir kişi büyük günah işlemekle zemmedilme, lanetlenme ve aşağılanmayı hak etmiş demektir. Eğer bu kişiye mümin denilirse o kişi methedilme, yüceltilme ve yakınlığa layık demektir ki bu olamaz. Çünkü methedilmesini engelleyecek günahlar işlemiştir.¹²⁷

Mu'tezile'ye göre bu kişilere kâfir de denilemez. Çünkü şer'î olarak kâfir, büyük cezayı hak edendir ve kâfirlere özel hükümler bulunmaktadır. Örneğin onlarla nikâhlanmak, onlara mirasçı olmak, onların Müslüman kabristanına defnedilmeleri yasaktır. Fakat Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse böyle büyük bir cezayı hak etmez ve kâfirlere uygulanan hükümler bu kişilere uygulanmaz. Dolayısıyla bu kişilerin kâfir diye isimlendirilmeleri doğru değildir.¹²⁸

Mu'tezile, Hz. Ali'nin bir uygulamasını görüşleri için delil olarak kullanmıştır. Hz. Ali kendisine isyan edip âsî olanlar hakkında "kâfir" ismini kullanmamıştır. Kendisine onların kâfir olup olmadıkları sorulmuş; "Onlar küfürden kaçmışlardır." diye cevap vermiştir. Onların Müslüman olup olmadığı sorulduğunda da: "Müslüman olsalardı onlarla savaşmazdık. Onlar daha dün bizim kardeşlerimizdiler fakat bize karşı ayaklandılar." diye yanıtlamıştır. Yani onlar hakkında ne kâfir ne de Müslüman açıklamasında bulunmuş, onları âsî olarak zikretmiştir. Mu'tezile'ye göre Hz. Ali'nin bu uygulaması kendi görüşlerinin doğruluğunu ortaya çıkaran önemli bir delildir.¹²⁹

Liân¹³⁰ ayetini¹³¹ de delil olarak getiren Mu'tezile, liânın evli iki eş arasında olabileceğini söylemektedir. Eğer iddia yalan ise burada bir

124 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 697.

125 Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk*, s. 106.

126 Taberî, *Tabsîr*, s. 178; Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 174; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 140.

127 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 701-702.

128 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 713.

129 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 713.

130 **Liân**: Birbirlerine zina iddiasında bulunan eşlerin şahitlerinin olmaması durumunda yalan söyleyenin Allah'ın lanetine uğramasını yemin etmek suretiyle te'kid ederek karşılıklı lanetleşmeleridir. Geniş bilgi için Bkz.: Abdülganî el-Guneymî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2007, C.II, s. 196.

131 Nur, 24/6-9.

zina iftirası (kazf) vardır. Böyle bir şey yani zina iftirası büyük bir günahtır. Eğer büyük günahlar birer küfür ise eşlerden birinin bu günahıyla dinden çıkması gerekirdi. Dinden çıkmak da nikâhın düşmesinin sebeplerindedir. Bunun sonucunda da liâna gerek kalmazdı. Çünkü aralarında nikâh olmayan iki yabancı arasında liân olmaz. Ayette ikisi de eş olarak kabul edilerek liân yaptırılıyorsa ikisinden biri iftira günahıyla dinden çıkmamış demektir ve neticede büyük günahla dinden çıkılmıyor sonucu ortaya çıkmaktadır.¹³²

d. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet'e göre büyük günah işleyenler mü'mindirler. Fakat işledikleri bu günahlarda Allah'ın meşîetine-dilemesine kalmışlardır. Allah dilerse onları lütfuyla affeder ve Cennet'e alır; dilerse de günahları sebebiyle onları cezalandırır. Cehennemde olanları günahları miktarınca cezalandırıp günahlarından arındıklarından sonra onları oradan çıkarır ve Cennet'e dâhil eder.¹³³

Allah, "*Ey imân edenler. Nasûh tevbesiyle Allah'tan bağışlanma dileyin*"¹³⁴ buyurarak günah işledikleri halde o kimselere "imân edenler-müminler" diyerek hitap etmiştir. Tevbe, günah işleme sonucu yapıldığına göre eğer Allah müminlere günahlardan tevbe edin diyorsa günahların insanı dinden çıkarmayacağı manası ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde ümmet de Hz. Peygamber'den itibaren ehl-i kiblede ölen kimselerin büyük günah işlediklerini bildikleri halde onların cenaze namazlarını kılmak ve onlar için dua ve istiğfar etmek âdetini sürdürme gelmişlerdir. Dolayısıyla büyük günah işleyenin dinden çıktığına dair bir uygulama İslam ümmeti içerisinde bulunmamaktadır.¹³⁵

Konuyla alakalı Allah'ın adaleti kapsamında açıklama yapan Ehl-i Sünnet, kulların günahları sebebiyle cezalandırılıp taatlerinin karşılığı olan mükâfatlarını alamamalarının Allah'ın adaletiyle bağdaşmadığını ileri sürerek Allah için en doğru olanın affı ve lütfuyla o kişinin günahlarından alması olduğunu söylemektedir. Allah'ın o kişinin günahlarını affetmeyerek ceza verip taatlerine karşılık ceza vermemesi caiz değildir. Çünkü günaha karşılık ceza vermekle birlikte taate karşılık sevabı terk etmek bir zulümdür. Bilakis Allah âdildir ve zulmetmez. Ve zulüm kesinlikle O'nun sıfatlarından değildir.¹³⁶

132 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûli'l-hamse*, s. 713.

133 Taberî, *Tabsîr*, s. 180.

134 Tahrim, 66/8.

135 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 174; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 140.

136 Taberî, *Tabsîr*, s. 182.

Küfür dışında günah işleyen kimseler kâfir ya da münafık olmazlar ve bu kişiler Mu'tezile'nin dediği gibi imân dairesinden de çıkmazlar. Çünkü mümin olan kişide imânın hakikati olan tasdîk vardır. Aynı şekilde büyük günahlar kişiyi Hâricîlerin dediği gibi küfre de sokmaz.¹³⁷ Onlar büyük günah işlemiş olsalar da, kendilerinde bulunan imânları sebebiyle mümindirler.¹³⁸

e. Taberî'ye Göre Mürtekb-i Kebîre

Büyük günah işleyenlerin durumu meselesini bizzat bir başlık altında ele alan Taberî, bunu Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların dördüncüsü olarak saymaktadır. Bu konuda diğer ekollerin neler düşündüğünü özet olarak aktarmakta olan Taberî Hâricîler'in büyük günah sahibini mutlak olarak kâfir kabul ettiğini söylemektedir. Başka bir görüşe¹³⁹ göre bu kimseler malları ve canları helal olan kafirler olarak değil 'nimet kâfirleri' münafıklar olarak kabul edilmeli ve onlara mü'minlere uygulanan hükümler uygulanmalıdır.¹⁴⁰

Taberî, Mu'tezile'nin büyük günah ehline ne mü'min ne de kâfir dediğini, onları Allah'ın düşmanı fâsıklar olarak gördüklerini aktarmaktadır. Mu'tezile'ye göre "Müslüman toplumu bu kişilere mirasçı olabilir ve onlarla nikâhlanabilir. Onlara aynen Müslümanlara uygulanan hükümler uygulanır. Fakat bu kimseler Cehennemde ebedî olarak kalacaklardır."¹⁴¹

Taberî bu üç görüşü aktardıktan sonra her birinin, ehl-i tevhîdden büyük günah işleyen kimseler için mü'min, münafık ya da kâfir gibi farklı isimlendirmelerde bulunmalarına karşılık büyük günah işleyenlerin Cehennemde ebedi olarak kalacakları hususunda ittifak halinde olduklarını söylemektedir.¹⁴²

Taberî dördüncü olarak şu görüşü aktarır:¹⁴³ "Allah'ı bir olarak kabul edip O'nun peygamberini tasdik eden ve İslâm'ın hükümlerini ikrâr eden ehl-i tevhîdden büyük günah işleyenler aynen meleklerden Cebrâil ve Mikâil'in imân ettiği gibi mü'mindirler ve Cennet ehlindedirler."¹⁴⁴ Taberî'ye göre onların bu görüşü kabul etmelerinin gerek-

137 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 173.

138 el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, C. I, s. 347.

139 Bu görüş Hâricîlerin İbâdiyye kolunun görüşüdür. Taberî, *Tabsîr* (Muhakkikin dipnotu), s. 177.

140 Taberî, *Tabsîr*, s. 177.

141 Taberî, *Tabsîr*, s. 178.

142 Taberî, *Tabsîr*, s. 179.

143 Bu görüş Mürcie ekolünün görüşüdür.

144 Taberî, *Tabsîr*, s. 179.

çesi, nasıl ki şirk koşan birisinin yaptığı taatler ve iyilikler ona fayda vermiyorsa ister büyük ister küçük her türlü günah da imâna zarar vermez düşüncesini öne sürmeleridir.¹⁴⁵ Onlara göre Allah'ın azabı ve tehdidi sadece Allah'ı inkâr eden ve Resulünün getirdiklerini yalanlayan kâfirler içindir. Dolayısıyla mü'minler için hiçbir sorun yoktur.¹⁴⁶

Taberî beşinci olarak Ehl-i Sünnet'in görüşünü aktarır. Yukarıda detaylı olarak bu konudan bahsedildiği için burada ayrıca bahsetmiyoruz. Altıncı görüş olarak Taberî şunları aktarır: "Büyük günah işleyenler mü'min değil Müslümandırlar. Çünkü mü'min, Allah'ın dostu ve O'na itaat eden demektir."¹⁴⁷ Bir kimse itaat etmiyor ve günah işliyorsa Allah'ın dostu olamaz. Dolayısıyla da mü'min olamaz. Bu sebeple bu kimselere ancak Müslüman denilebilir. Çünkü onlara göre "Fılan kişi mü'mindir" denildiğinde bu o kişi için bir medh ifadesidir. Fâsık kişi ise methedilmez, çünkü o Allah'ın dostu değil düşmanıdır. Dolayısıyla Allah'ın düşmanlarının, O'nun dostlarının sıfatıyla vasıflanmaları câiz olmadığı gibi Allah'ın dostlarının da O'nun düşmanlarının sıfatıyla tavsif edilmeleri câiz değildir. Bu kimselerin Müslüman olarak isimlendirilmeleri sadece Allah'ın hükmüne teslim olmaları dolayısıyladır."¹⁴⁸

Zikrettiğimiz beş görüşü aktardıktan sonra Taberî kendi görüşünün ne olduğunu delilleriyle ortaya koymaya başlar.

Taberî, büyük günah işleyenler hakkında mutlak olarak mü'min lafzının kullanılmayacağını, bu kişilerin mü'min diye isimlendirilmelerinin sadece Allah'a ve Resulüne imân etmeleri sebebiyle olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kişilere mutlak olarak Müslüman denilebilir. Çünkü İslam, boyun eğmek, kabul etmek manasına gelen bir isimdir ve "İslam'ın hükümleri ile Resul'ün Allah katından getirdiği şeyleri kabul eden her kimse Müslümandır."¹⁴⁹

Taberî, büyük günah işleyen kimselere Müslüman demekle birlikte bu kimselerin aynı zamanda "Allah'a ve Resulü'nün emrine karşı gelen fâsıklar" olduğunu söylemektedir. Bu kişiler için "*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimse için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.*"¹⁵⁰ ayetiyle hükmedilebileceğini, dolayısıyla bu zümrenin Allah'ın takdirine bırakıldığını ifade

145 Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 140.

146 Taberî, *Tabsîr*, s. 179.

147 Taberî, *Tabsîr*, s. 182.

148 Taberî, *Tabsîr*, s. 183.

149 Taberî, *Tabsîr*, s. 183.

150 Nisa, 4/48.

eder. Allah azap etmeyi dilemesi halinde onlara azap edip günahları sebebiyle onları Cehennem'e sokar. Dilerse fazlı ve rahmetiyle büyük günah işleyen bu kimseleri affedip Cennet'e koyar.¹⁵¹

Fakat Taberî burada bir ilavede de bulunur ki bu hususun özellikle zikredilmesi gerekir. Büyük günah işleyen kimseler şayet cehennem azabı ile cezalandırıldıysa bu azap Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi ebedî olarak olmayacaktır. Taberî'ye göre "şayet Allah büyük günah sahiplerini cehenneme sokup azap ederse onları orada ebedî olarak tutmayacak, günahları miktarınca onları cezalandıracak, hak ettikleri cezalarını çektikten sonra bu kimseleri oradan çıkarıp Cennet'e sokacaktır."¹⁵²

Hâricîler ve Mu'tezile'nin Allah'ın bu kimseleri ebedî olarak cehennemde cezalandıracağı görüşünde olmaları Taberî'nin anlayışına aykırıdır. Çünkü bu kimselerin sonsuz bir azap ile cezalandırılmaları Allah'ın adalet anlayışına ters bir durumdur. Taberî'ye göre Allah bu kimseleri ebedî azap ile cezalandırmayacaktır.

Bunun sebebini Taberî şu şekilde açıklamaktadır: "Allah (c.c), kendisine itaat edene sevap, günah işleyene de azap vadetmiştir. Bununla birlikte aynı şekilde iyiliklerin şirk dışındaki bütün kötülükleri yok edeceğini de vadetmiştir."¹⁵³ Çünkü Taberî'nin kastettiği âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: "(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."¹⁵⁴ Bu sebeple "kulun günah işlemesi sebebiyle taat eylemlerinden elde ettiği sevapların iptal ve geçersiz olması câiz değildir." Şayet işlenen günahlar tüm sevapları yok ediyor ve kişiyi ebedî olarak azapta bırakıyorsa Taberî'ye göre bu durumda "o vakit sevaplar günahları değil, günahlar sevapları yok etmiş olur. Bu ise adalet, lütûf ve günahları affetmekle mevsûf olan Allah'ın kullarına va'dine aykırıdır. Adalet, günaha karşılık ceza, taate karşılık sevap vermektir."¹⁵⁵ Cezasını çeken bir kul daha sonra yapmış olduğu iyilik ve sevapların karşılığını görmelidir. Zira Allah Teâlâ, âyetinde iyiliklerin kötülükleri yok edeceğini vadetmektedir. Şayet günahları sebebiyle kulun sevaplarının hepsi yok oluyorsa bu Allah'ın hükmüne ve ayete tezat bir durum oluşturmaktadır.

Taberî büyük günah işleyenlerin sevaplarına karşılık verilmemesinin Allah'ın adalet ve lütuf sıfatlarına uymadığını açıkça şöyle ifade

151 Taberî, *Tabsîr*, s. 183-184.

152 Taberî, *Tabsîr*, s. 184.

153 Taberî, *Tabsîr*, s. 184.

154 Hûd, 11/114.

155 Taberî, *Tabsîr*, s. 184.

etmektedir: “Günahlardan dolayı ceza verip bununla birlikte yapılan itaatlerden dolayı sevap ve ödül vermeme işinde adalet de yoktur lütûf da yoktur. Allah’ın sıfatlarında O’nun adalet ve lütûf sıfatlarının herhangi birisinin kapsamı dışında kalan bir sıfatı yoktur.”¹⁵⁶ Yani Allah’ın tüm sıfatları adalet ve lütûf sıfatlarını içermektedir. Dolayısıyla bu sıfatlar gereği büyük günah işleyen kimseler cezalarını çektikten sonra yapmış oldukları iyiliklerin mükâfatı olarak Cehennemden çıkıp Cennete girmelidirler. Bu husus ayetlerle ve hadislerle sâbittir.

Taberî delil olarak hadislerden de örnek verir ve hadislerin sağlamlığı hakkında da çok emin konuşur: “Bu hususta Hz. Peygamber’den rivayet olunan haberler apaçık olup bu rivayetleri nakledende hata, unutmama ve yalan olması imkânsızdır.”¹⁵⁷

Aktardığı bir rivayet şöyledir: ‘Allah (c.c) dünyada işledikleri günahlar sebebiyle Cehennem’de olan bir grubu ateşte yanıp simsiyah olmuş halde oradan çıkarır ve sonra onları Cennet’e sokar.’¹⁵⁸ Bu hadise göre mü’minlerin Cehennem’de ebedî olarak kalmayacakları, günahlarının cezasını çektikten sonra oradan çıkıp Cennet’e girecekleri Taberî’ye göre kesin olarak sabit olmaktadır.

Taberî’nin aktardığı şefaathadisi olarak bilinen ikinci hadis şöyledir: “Şefaathim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁵⁹ Taberî bu hadisi delil getirdikten sonra hadisin devamında “Hz. Peygamber Rabbinden ümmeti için şefaath dileyecektir. Bunun üzerine kendisine ‘kalbinde hardal danesi miktarı iman bulunan kimseleri çıkar oradan’ denilecektir.” şeklindeki üçüncü bir hadisi aktarmaktadır.¹⁶⁰ Bu iki hadise göre de Hz. Peygamber’in şefaath hakkı ümmetinden büyük günah işleyenlere tahsis edilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber’in bu kimselere şefaath etmesi ve kalbinde azıcık da olsa biri imân emaresi bulunanları Cehennem’den çıkarması bu kimselerin ebedî olarak Cehennem’de olmayacaklarına birer delildir.

156 Taberî, *Tabsîr*, s. 184.

157 Taberî, *Tabsîr*, s. 184-185.

158 Taberî, *Tabsîr*, s. 184-185. Söz konusu lafız farklılıklarıyla beraber pek çok hadis kaynağında geçmektedir: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XVIII, s. 395; Buhârî, Rikâk 51; Müslim, İmân 304; İbn Huzeyme, *Kitâbü’t-tevhîd*, C. II, s. 666-667. Buhârî’nin Ebû Sa’îd el-Hudrî’den rivâyeti şöyledir: “Cennet ehli Cennet’e, Cehennem ehli de Cehennem’e girdiği zaman Allah Teâlâ: ‘Kalbinde hardal danesi kadar imân bulunan kimseleri çıkarın Cehennem’den’ diye emir buyurur. Ateşte yanıp simsiyah olmuş halde oradan çıkarılırlar ve hayat nehrine atılırlar ve selin getirdiği topraktaki tohumun bitmesi gibi filizlenirler.”

159 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XX, s. 439; Ebû Dâvûd, Sünnet 23; Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyame 11.

160 Taberî, *Tabsîr*, s. 185-186.

DEĞERLENDİRME

Daha çok müfessir ve tarihçi kimliği ile tanınan ve ön plana çıkan İbn Cerîr *et-Taberî* yazmış olduğu *et-Tabsîr fî me'âlimi'd-dîn* ve küçük hacimli *Sarîhu's-sünne* adlı risâlelerinde akâid alanında da yetkin olduğunu gözler önüne sermiştir. Özellikle tevhid ve ulûhiyet konularında tavizsiz hükümler ortaya koymuştur. Kendisine peygamber gelsin ya da gelmesin buluş çağına erip de yaratıcısı olan Allah'ın isim ve sıfatlarını aklıyla bilemeyen ve bu hususta cehalet sergileyen kişinin mazur olamayacağını, bu kişinin kâfir olup canı ve malının helâl olduğunu söylemesi yukarıdaki ifadelerimiz destekler niteliktedir.

Taberî'nin imânın mâhiyeti ve büyük günah işleyenlerin durumu hakkındaki görüşlerine bakacak olursak Taberî'nin selef yolunda olduğu ve onlarla ayı görüşü paylaştığı görülmektedir. Taberî'nin eserlerinde kullanmış olduğu 'selef' kelimesi, başta sahabe ve tâbiîn olmak üzere kendisinden önce gelen ulemaya karşılık gelmektedir.

Taberî'ye göre imân salt mârifetten ibaret olmayıp dil ile ikrâr, kalp ile tasdik ve azâlar ile amel etmektir. Ona göre bu üçünün bir arada bulunması şarttır. Aksi takdirde örneğin bunlardan ikisini yapıp üçüncüsünü yapmayan kişiye mü'min denilmesi caiz değildir. Tam manası ile imânın gerçekleşmesi söz konusu üç unsurun beraberliğiyle sağlanabilir; bu unsurların biri dahi olmasa bu kimselere mutlak olarak mü'min denilemez. Kalp ile tasdik edip dil ile ikrâr ettiği halde amelinde gevşek davranan kişiler hakkında da Taberî onların sadece Müslüman olarak isimlendirilebileceğini söylemektedir.

Allah'ı bütün sıfatları ve isimleriyle birlikte tam olarak bilmeden bir kimsenin mü'min diye isimlendirilmesinin doğru olmadığını, o kişinin mü'min adını almayı hak etmediğini savunan Taberî, bir kimseye hakiki manada mü'min demek için elde bir ölçüt olmadığını söylemektedir. Allah'a imânı kalben tasdik edip ikrâr etmek suretiyle kendisine emredilen vazifeleri yapan, kendisinin ahirette kötü bir akıbetle karşılaşmasına sebep olacak bir günahı olmayan ve Allah'ın emirlerini koruyup yerine getirdiği bilinen bir kişiye 'inşâallah mü'mindir' denilebilir. Çünkü imânın kalbî bir boyutu vardır ve bunu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu yüzden bu husus Taberî'ye göre Allah'ın meşîetine bırakılmaldır.

İmân-amel ilişkisi bağlamında ortaya çıkan ihtilaflardan biri olan imânın artması ve eksilmesi meselesidir. Taberî imânın artıp eksileceği görüşündedir. Zira sahabeden ve önde gelen faziletli âlimlerden

gelen rivayetler de bu yöndedir. İmânın fazlalığı ile amelî fazlalığı birbirleriyle paraleldir. Amel arttıkça imân artmakta, amelini kemâl derecesinde tam olarak yapmayan kişinin imânı azalmakta, dolayısıyla da imânı eksik olmaktadır.

Büyük günah işleyenlerin durumu özellikle Havâric, Mürcie ve Mu'tezile ekolleri arasında ilk vakitler sert tartışmalara, daha sonra ise savaş ve kan dökme, görüşüne uymayan kişinin canını ve malını helal sayma boyutuna kadar ulaşmıştır. Hâricîler bu kimselere kâfir olarak bakarken bunun tam tersi Mürcie bu kimselere mü'min demektedir, Mu'tezile ise *el-menzile beyne'l-menziletayn* görüşünü ortaya atarak bir nevi ortada bir görüş sergilemeye çalışmakta; fakat bu kimselere fâsık demektedir ve tevbe etmeden ölürlerse ebedî olacak azap çekeceklerini savunmaktadır.

Taberî, büyük günah işleyenler hakkında mutlak olarak mümin lafzının kullanılmayacağını, bu kişilerin mümin diye isimlendirilmelerinin sadece Allah'a ve Resulüne imân etmeleri sebebiyle olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kişilere mutlak olarak Müslüman denilebilir. Taberî, büyük günah işleyen kimselere Müslüman demekle birlikte bu kimselerin aynı zamanda "Allah'a ve Resulü'nün emrine karşı gelen fâsıklar" olduğunu söylemektedir.

Taberî'ye göre bu zümre Allah'ın takdirindedir. Allah azap etmeyi dilemesi halinde onlara azap edip günahları sebebiyle onları Cehennem'e sokar, dilerse fazlı ve rahmetiyle büyük günah işleyen bu kimseleri affedip Cennet'e koyar. Hâricîler ve Mu'tezile büyük günah işleyenlerin isimlendirmesinde farklı şeyler söyleseler de bu kimselerin ebedi olarak Cehennem'de kalacakları hususunda ittifak halindedirler. Bu noktada Taberî bu görüşe muhalefet etmekte ve bu kimselerin ebediyyen Cehennem'de kalmayacaklarını, cezalarını çektikten sonra Cennet'e gireceklerini hem Allah'ın sıfatları bağlamında, hem ayet ve hadisler bağlamında değerlendirmekte ve de delillendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid, Beyrut, Müessestü'r-Risâle, 1995.
- Aydın, Atik: "İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'an Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Aydın, Ömer: *Kur'ân-ı Kerim'de İmân-Amel İlişkisi*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007.
- Bağdâdî, Abdülkahir: *el-Fark beyne'l-firâk*, Kahire, t.y.
- Beyâzîzade Ahmed: *Usûlü'l-münife lil'İmam Ebî Hanife*, Thk. İlyas Çelebi, İstanbul, 2000.
- Buharî, Muhammed b. İsmail: *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa el-Buğa, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Çağatay, Neş'et-Çubukçu, İbrahim Ağâh: *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, AÜİFY, 1965.
- Ebû Dâvud, *Sünen*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan: *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan: *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, Çev. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2005.
- Fayda, Mustafa: "Taberî", *DİA*, 2010, C. XXXIX, ss. 314-318.
- Gökalp, Yusuf: "Zeydiyye", *DİA*, 2013, C. XLIV, ss. 328-331.
- Gölcük, Şerafettin: "Cehmiye" *DİA*, 1993, C. VII, ss. 234-236.
- Hamevî, Yâkut Ebû Abdullah Şihabeddin Yakut b. Abdullah: *Mu'cemu'l-Udebâ*, Mısır, t.y.
- Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Asâkîr, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah: *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1997.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed: *Vefeyâtu'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır, t.y.
- İbn Huzeyme, *Kitâbü't-tevhîd ve isbâti sıfati'r-Rab*, Thk. Abdülazîz İbrâhim eş-Şehvan, Riyad, Dâru'r-Rüşd, 1988.
- Kâdı Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed: *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1996.
- Kutlu, Sönmez: "Kerrâmiyye", *DİA*, 2002, C. XXV, ss. 294-296.
- Meydânî, Abdülganî el-Guneymî: *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2007.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi: *Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Öz, Mustafa: "Râfiziler", *DİA*, 2007, C. XXXIV, s. 396-397.
- Sâbûnî, Nureddin: *el-Bidâye mine'l-kifâye fî'l-hidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Huleyf, Mısır, Dâru'l-Meârif, 1969.

- Sekkâ, Ahmed Hicâzî: *el-Havâricu'l-Haruriyyûn*, Kahire, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr: *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, Dâru'l-Hicr, 2001.
- Taberî, *et-Tabsîr fî meâlimi'd-dîn*, Thk. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şibl, Riyad, Dârü'l-Âsime, 1996.
- Taberî, Sarîhu's-sünne, thk. Bedr b. Yusuf el-Ma'tûk, Kuveyt, Mektebetü'l-E-ser, 2005.
- Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk Târîhu't-Taberî*, Riyad, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, t.y.
- Taberî, *İhtilâfu'l-fukahâ*, Tashih: Frederic Kern, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Taftazânî, Sadeddin Mes'ûd b. Ömer: *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, t.y.
- Tirmizî, *Sünen=el-Câmiu's-sahîh*, Thk. Ahmed Mahmud Şakir vd., Mısır, Mustafa Bâbî el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas: *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İsam Yayınları, 2010.
- Yaşar, Naif: "İlk Üç Asır Kelâmî Tartışmalar Bağlamında Taberî'nin Konumu", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki: "Taberî-İtikâdî Görüşleri", *DİA*, İstanbul, 2010, ss. 318-319.
- Yüksel, Emrullah: *Sistematik Kelâm*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman: *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983.